

GAAL GYÖRGY

BUDAY ÁRPÁD – LEVELEI TÜKRÉBEN

■ A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara a 2017-es évet Buday-émlékévvé nyilvánította. Ez év tavasza ugyanis Buday Árpád régészprofesszor halálának a 80., fia, Buday György, a karon 1935-től a művészi rajz és festészet magántanítói tisztségét betöltő, utóbb világhírűvé vált grafikusművész születése 110. évfordulóját hozta el. Május 17–18-án a Szegedi Akadémiai Bizottság, a Bölcsészettudományi Kar és a Régészeti Tanszék szervezésében kétnapos tudományos konferenciára került sor a Tisza-parti városban, július 5-én Marosvásárhelyen, a Maros megyei Múzeum szervezésében rendeztek megemlékezést. Ekkor a várban található múzeumépület folyosóján leplezték azt a Buday Árpád-émléktáblát, mely az időközben lebontott marosludasi szülőházát jelölte meg. Ludas különben 2000-ben post mortem díszpolgárává választotta Buday Árpádot.

Buday Árpád életrajzát családi levéltári hagyatéka alapján Sas Péter közzétette mind a Kiss András-émlékkönyvben, mind pedig a *Buday Árpád és Kolozsvár* című Cseke Péter szerkesztette díszkiadványban. A májusi szegedi emlékülésen ugyancsak ő beszélt a Buday életpályájáról, ezúttal az adatokat bővítve a Kelemen Lajosnak írt levelek alapján.¹ Az előadók közt volt Cseke Péter is, aki bevonta az emlékezési körbe a Buday György és fiatalon elhunyt öccse, Buday Kálmán alakját is a Jancsó Bélával folytatott levelezés tükrében.² Úgy tűnik, hogy mindeddig senki sem értékesítette a Kristóf György hagyatékában külön dossziét kitevő Buday Árpádtól származó levelek adatait. Márpedig az itt található 42 levél átfogja a két tudós életének legfontosabb 27 esztendejét 1902-től 1929-ig.³

Mindketten a Maros mentén, szegénységben születtek. Kristóf György a Marosszentgyörgybe olvadt Tófalván 1878. október 2-án látta meg a napvilágot urasági cselédek házában. Buday Árpád 1879. január 17-én a marosludasi állomás Marosgezséhez tartozó bakterházában jött világra. Életútjuk a nagyenyedi Bethlen Kollégium falai közt találkozott tízéves korukban. Mindketten a kollégiumnak köszönhették, hogy a legalacsonyabb sorból az értelmiségi pályára, annak is a csúcsára emelkedhettek. „Jó érettségi bizonyítvánnyal s kevés pénzzel a zsebében városunk egyetemére iratkozott be tanárjelöltnek. Eleinte bizony sokat nélkülözgettünk e kincses városban. Reggelire megelégedtünk a közös pénzen vásárolt egy fertály szilvával és egy zsemlével. És bizony se ebédért, se nyakabátért nem siettünk a Magyar Párthoz vagy valamelyik nőszövetséghez. Hanem viseltük sorsunkat és igyekeztünk tanulni” – emlékezik vissza Kristóf.⁴ Ő is leírja a már legendássá vált mozzanatot: „Az ak-

kor újonnan kinevezett Pósta Béla professzor napidíjas gyakornokot keresett hallgatói között a régiségtár számára. Többen pályáztak, s Pósta egyiket sem ismervén sorshúzásra bízta a döntést. És a sors Budaynak kedvezett. Ezzel a Buday megélhetése jobbra fordult, s egész pályája határozott irányt kapott.”

Buday további pályafutása két évtizeden keresztül Pósta irányításával alakul.⁵ Míután 1903 szeptemberében megszerzi a történelem–latin szakos tanári oklevelét, s eleget tesz egyéves önkéntesi katonai szolgálatának, mint „szolgáltatételre berendelt középiskolai tanár” végleges osztályarcheológusi álláshoz jut az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtáránál, melyet akkoriban az egyetem kezel. Ez lehetővé tette, hogy 1905 októberében feleségül vegye szerelmét, a szintén vasutas családból származó rákospalotai Hilf Margitot. 1902 júniusában archeológia fő-, ókori történelem–művészettörténet mellékszakkkal megszerezte a doktorátust. 1911-ben „a római tartományok régiségтана” tárgykörben magántanárrá képesítették, s évente meghirdethette előadásait. 1914-ben megjelenik főműve, a Póstának ajánlott *Római felirattan*. 1917-ben az egyetem javaslatára megkapja a címzetes rendkívüli tanári címet is. Pósta Béla 1919 tavaszán bekövetkezett halála után minden valószínűség szerint ő lehetett volna a katedra örököse, ha az egyetem nem kerül román kézre. Azonban osztályarcheológusi állásában megmaradhat, sőt az Erdélyi Múzeum-Egyesület őt a tár igazgatójával is megválasztja. Családi élete szépen alakul, négy gyermeke születik: György (1907), Kálmán (1908), Margit (1917), Árpád (1919).

Meglehető módon Buday pályafutása 1919-ben mintha irányt váltana. A Református Kollégiumban óraadó tanár, tankönyveket ír, a sajtóban tudomány népszerűsítő cikkeket közöl. Részt vesz az itteni felsőoktatás megszervezésére irányuló kísérletekben. A Református Tanárképzőben, majd a Marianum melletti Polgári Iskolai Tanárképzőben tart történelmi előadásokat. Egyik intézet állandósítását sem engedélyezik a román hatóságok. 1924 tavaszán meghívást kap a Szegedre telepített kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Archeológiai tanszékére, ekkor áttelepül a Tisza partjára, s élete további részét a Pósta-féle régészeti iskola újjáállítására, folytatására fordítja.

Kristóf György életpályája látszat szerint kevésbé szerencsésen alakul. 1902/3-ban Deregyőn a Lónyai grófi családnál nevelő. Egyéves önkéntesi szolgálatát elvégezvén a szászvárosi Református Kún Kollégiumban lesz helyettes tanár. 1904-ben megszerzi magyar–latin szakos tanári diplomáját. Az év őszén feleségül veszi Bartha Lajos református esperes Irma lányát. Így a városhoz kötődik. 1905 áprilisában Budapesten magyar irodalom fő-, magyar történelem és latin irodalom mellékszakokból doktorátust szerez. A következő egyházkerületi közgyűlésen a szászvárosi kollégium magyar–latin tanszékére rendes tanáruul választják. Családi élete sem irigylésre méltó. 1905–1911 között született öt gyermekéből egy korán meghal, 1915-ben feleségét is elveszti. 1917-ben feleségül veszi Znojemszky Gizella tanítónőt, aki még két gyermekkel ajándékozza meg. Kristóf Szászvároson a legtekintélyesebb tanár emberré válik, számos tisztségbe választják. Irodalomtörténeti tanulmányait a legjelentősebb kolozsvári és fővárosi folyóiratok közlik. 1913-ban a habilitáció lehetőségéről érdeklődik Dézsi Lajos kolozsvári professzortól, de nem kap kedvező választ. Az 1918/19-es hatalmváltás Kristófit nehéz helyzetbe hozza. A kollégium román és szász diákjai távoznak, még a magyarok közül is többen átiratkoznak Nagyenyedre. Nyilvánvalóvá válik, hogy a tanintézet nem fog sokáig fennállni.⁶ A hatgyermekes Kristóf családnak biztos megélhetés után kell néznie. Ugyanakkor a már szakterületén is elismert tanárember érzi, hogy a vidéki elszigeteltségben nem tud továbbfejlődni. Kolozsvárra igyek-

szik kerülni. 1922-ben meghívást kap a kolozsvári román egyetem magyar tanszékére helyettesi minőségben, majd 1923-ban versenyvizsga nyomán véglegesítik rendkívüli tanári besorolásban. Két évig ingázik Szászvárosból, míg végül a Buday távoztával megürülő lakást megkapja, s ide hozhatja családját. 1940-ig a román egyetemnek ő az egyetlen magyar professzora. Azután a visszatérő Ferenc József Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén tanít 1945-ig. Bár ezután alig publikálhatott, a továbbiakban is kutatómunkát végzett, dolgozatokat írt, 88 éves korában hunyt el.

Buday Árpádnak a Kristóf-hagyatékban fennmaradt levelei három korszakba engednek bepillantást. 1902 és 1905 közöttől kilenc, 1921-ből három, az 1924 és 1929 közötti évekből harminc levél tükrözi életük folyását, különösen Buday munkásságát, vélekedését az aktuális eseményekről, szóba kerülő személyekről. Feltételezhetően a Buday-leveleknek megfelelő Kristóf-levelek is fennmaradtak a Buday-hagyatékban, s azok inkább Kristóf György vélekedésére vetnek fényt. Meglepő módon számos Buday-levélből anyagi gondjairól, fizetéséről, tartozásairól értesülünk. Ezekre az alábbiakban nem térünk ki.

A pályakezdés évei

■ A legelső fennmaradt levél 1902. augusztus 21-én kelt. A Sáromberkén tartózkodó Kristófit tájékoztatja újdonságokról. Valószínűleg Kristóf felvetésére válaszolva írja: „A Bethlen-szobor! Hát biza gyenge dolog. Én is láttam, de a Zrínyié jobban tetszett. Nézted volna meg, hogy milyen szépen kitanítottuk ifj. Vastagh urat a páncélzatra *érmekek alapján*, amik tehát egykorúak, s ő feltett Bethlen G[ábor]ra 1622-es évszámmal egy szép barokk páncélt, ami legalábbis 100–120 évvel későbbi, minimo! Aztán az a hengegő tartás kora legóvatosabb diplomatájánál. Arra gondolhatott Vastagh, hogy aki annyit tett, annak volt joga hengegni. Reám egyáltalán nem tett kedvező benyomást, már azért sem, mert igen nagy részben a Barabás képének a másolata.” A kolozsvári születésű Vastagh György Bethlen-szobrát a budapesti Köröndön állították fel, 1945 óta a Hősök terén a millenniumi emlékművön látható.

Buday egy másik szoborról is tudósít: „Itt van Mátyás király! Hatalmas alkotás, amelynek azonban most még csak részletei láthatók, amint 3-4 napja szállítják át az utcán, a Kikaker⁷ előtt álló aj-váj kocsijából. Megérkezéssel keletkezett néhány bonmot. Nem a legutolsó, hogy a Kir[ályi] Tábla mihelyt jövetelét hallá, elköltözött, mert fél, hogy az »igazságos« nagyon ellenőrzi; Szvacsina pedig szeretné a városházát áttenni a Redoutba, emlékeztvén a kolozsvári bíró esetére; azonban megnyugodott, mert Széll Kálmán talált egy formulát, mely szerint a közigazgatást kiveszi a Mátyás hatásköre alól, s magára vállalja.” A Királyi Tábla akkoriban költözött új épületébe a Hunyadi tér sarkára, Szvacsina Géza polgármester idejében tényleg felmerült, hogy a városházát költöztessék a Redout tágasabb épületébe. A helyiérdekű vasútnak, az aj-vájnak e szobor volt az utolsó rakománya, utána felszámolták.

A következő levelek már a Szászvároson élő Kristófit tudósítják fiatalos, humoros hangvétellel. 1904 júniusában és júliusában Buday a katonai szolgálat idején küldi Kolozsvárról sorait. „A hátralevő 109 nap eltelik, mivel más-különbén sokkal jobb dolgom van, mint hittem. A századnál is igen nagy becsületben voltam, mivel a századosom a hadsereg egyetlen archeológusa volt; itt a kezelőbizottságnál pedig szakképzettségem s más szellemi előnyös tulajdonságaim biztosítanak becsülést.” Szakmai kilátásairól így fogalmaz: „A jövőre nézve mint befejezett ténnyt említem, hogy küldenek ki a »limes Germa-

nicus« helyszíni tanulmányozására. Októberben – miután az eljegyzést megtartottuk – indulok. Úgy tervezem, hogy csak ápriliséig maradok Deutschiában, s onnan áprilisban elmegyek Görögországba, minthogy Dr. Pósta szintén megy kiküldetésben.” Július utolsó napján boldogan állapítja meg, „hogy katonáéknál már csak 61 napom van hátra”. Kilátásairól írja: „Jelenleg u[gyan]i[s] úgy állok, hogy sehová sem pályáztam. A Bölcs[eleti] kar 26-án megválasztott ugyan, a kinevezésem iránti felterjesztés fel is ment a miniszterhez május 28-án, de a mai napig fülüket sem mozdították, pedig érdekel a dolog.” Itt az archeológusi állásról lehet szó, amit utóbb meg is kap Buday. De professzora egy évre tanulmányútra küldi: „...az öreg Pósta október 1-én küld Deutschiába. Vízaknai fürdőzésében most állítja össze a programot. Jelenleg annak az útnak tudományos előkészítésével és a tisztí vizsgára való szorgalmas készüléssel minden percem le van kötve.”

A következő öt levél/lap már Bécsből keltezett. Úgy tűnik, hogy Deuschia alatt inkább Németországra gondolt Buday, de végül Bécsbe sikerült kijutnia. Első levelében ottani életéről így számol be: „Újságot nem igen írhatok; dolgozom egyhangúságban. Ha megunom az epigraphiát, veszem az archeológiát, ha azt is elunom, veszem Sztrogoff Mihály kalandjait vagy a N[eues] W[iener] T[ageblatt]-ot; bizony ezek nem vőlegényhez illő foglalkozások...” (1904. dec. 4.) A következőben: „A magam dolgairól nincs valami különösebb írivalóm. Tanulok, nézek, olvasok sokat és mindent. Arra, hogy írjak is, csak azután kerül a sor. Egyelőre azonban anyagot gyűjtök, hogy abban úr legyek. [...] Szóval én szakdolgot egyelőre nem szándékozom írni, legalább amíg itteni anyagomat meg nem emészttem.” Teljesen bizonytalan az elhelyezkedése: „Ünnep szombatján Tisza megígérte, hogy most mint rendes tanárt szolgáltatételre berendel az intézethez; azóta Ókegyelmessége megbukott! Ez az én híres szerencsém! Hogy mi lesz, nem is sejtem.” Könnyen úgy járhat, hogy „az intézetnél nem lesz helyem, pedig van becsületem, ahol pedig hely volna, ott nincs becsületem. A gond azonban nem öl meg; rábízom egészen az öreg Póstára, hogyha már eddig kinevelt, csinálja tovább is; okmányaim, kérésem nála vannak, és én már csak a kinevezést várom igen türelmetlenül. Egy év alatt mindenképpen visszakerülök, akármi történjék a magas politikában.” (1905. febr. 7.) Az év április 1-jétől kapja meg Buday a kinevezést.

Kiküldetéséről a következő levelében így vélekedik: „Dr. Pósta okos ember, és amikor kiküldött, azt mondtam: »Szeretném, ha N[agyság]o[d] nem csalatkoznék a kiküldetésemhez fűzött reményeiben! – Ne féljen – mondta Ő –, nem fogok csalatkozni. Önnek a feladata lesz lehetőleg tanulni németül és epigraphiát! Nézzen meg mindent jól, alaposan és jegyezze fel magának! Ennyi a feladata!« Epigraphiát talán otthon is tanulhattam volna, de németet és muzeológiát semmi esetre sem annyit, mint itt, ezekben a kolosszális gyűjteményekben az uralkodóháznak, egyetemnek és magánosoknak. [...] De énnekem megfizethetetlenül sokat használ, mert látok és nem csak nézek. És minden ilyenben, t[udni]i[llik] ilyenyszerű tudományban feltétlenül kell látnia az embernek. Az egyetemen is hallgatok, bár csak 14 órán, de mind olyan dolgok, amiket otthon nem volt alkalmam hallani. A művészettörténeti tanítási eszközök nagy száma miatt itt is sokat tanulok, ámbár ezek nem maradandóak, csak útba indítók.” Utal arra, hogy Eugen Bormann, az epigráfia professzora arra biztatta, hogy tanulmányozza a Monumentum Ancyeamot (Augustus császár tetteinek leírását, mely egy ankarai köfeliraton maradt meg), és írjon róla. Mire „...én azt mondtam, hogy nem írni, hanem tanulni jöttem ide. Tehát esetleg írni is tudnék valamit, de az nem volna jobb annál,

amit tanárjelöltjeink az Erd[élyi] Múz[eumba] szoktak írni. Erre pedig nekem sincs, a magy[ar] tud[ományos] irodalomnak sincs szüksége. Ha egyszer a doktorátusra kezdek gondolni, akkor írnom is kell, és fogok is.” (1905. febr. 15.) Az utolsó, Bécsben kelt levél gratulál Kristófnak a végleges tanárrá választásához, majd így folytatja: „Emlékezhetel, hogy még egy pár évvel ezelőtt milyen kedvesen gondoltunk arra, hogy egyházkerületi tanárok leszünk majd, hogy szívvel-lélekkel, vállvetve dolgozunk egyházunk javáért. És ma örvendek, hogy nem kell annak lennem, nem kell olyan emberekkel érintkezni, amilyeneket egypár leveledben említettél, akikről nem tudja az ember, a gonoszságuk, önhittségük vagy a butaságuk nagyobb. Jobb nekünk a régiségvár csendjében meghúzódnunk baráti szeretetben, egyetértésben élnünk, ahol az egyiknek öröme a másiké is, mert az egyik csak úgy haladhat, ha a másik már lépett egyet előre.” (1905. jún. 2.) Ő örvend, hogy az Intézetnél maradhat: „Ha az, hogy megkaptam – szerencse: annak igen örvendek. Ahhoz azonban, hogy mint kell »élni vele«, nem értek, ha az nem pusztán abban áll, hogy az ember kötelességét mindig pontosan, híven, legjobb tehetsége szerint teljesíti. Ezt meg fogom tenni ezután is, a többi aztán Isten dolga.” Úgy tudja, hogy Póstát rövidesen kinevezik főfelügyelőnek Erdélyre és az Alföldre. 1907-ben új múzeumépületet emelnek, s abban valószínűleg neki is lesz úri lakása. Póstát 1907 júliusában tényleg kinevezték a régiségvárak országos felügyelőjévé az ország keleti felére. Az új épület – melyet a Farkas utcai színház helyére terveztek – nem került kivitelezésre, helyette 1911-ben az állam kibérelte a Református Kollégiumtól az Intézet részére a Bástya utca 2. sz. alatti bérházat, amelyet 1913-ra hoztak használható állapotba, s abban Buday is lakáshoz jutott. E korszakban írt utolsó, A Kolozsvári F[erenc] J[ózsef] Tud[omány] Egyetem Érmészeti és Régészeti Intézete fejlődés papírra írt keltezetlen, de minden bizonnyal 1905 augusztusában küldött levele arról tudósít, hogy Bécsből június 19-én hirtelen kellett eljönnie édesanyja halálos ágvához. Az Intézetben „Egy évi Bécsben létem alatt Roska [Márton] egyedül lévén – mert Sztripszky [Hiador] hónapokig egy tintatartót sem mozdít meg – nagyon felszaporodott a dolog, úgyhogy egész nyáron napestig – 7-ig – dolgoznunk kell!” Esküvőjüket október 22-re, Margó születésnapjára tervezik.

Kolozsvári tudósítások 1921-ből

■ A levelezés szálát a hatalomváltás után Kristóf veszi fel újra. Úgy tűnik, a kolozsvári egyetemi szervezkedésekről, álláslehetőségről és a sajtóbeli viszonyokról érdeklődik. Az 1921. július 8-i válaszlevél először az 1920 októberében beindított Református Tanárképző ügyéről tájékoztat: „Mindenkori arról biztosít, hogy a tanárképző okvetlenül meglesz, de a továbbiakban senki sem olyan határozott. Úgy látom, hogy egyelőre – még egy évig – az eddigi ideiglenes formában marad fenn, s ez alatt az év alatt szerveződik meg véglegesen. Vannak, akik nekem lényeges szerepet szánának éppen a szervezésben...” A Tanárképző előző tanévében Buday régészeti kurzust tartott, a magyar irodalmat Borbély István adta elő. Az éppen szerveződő Intézetet a román hatóságok 1921. okt. 1-jén feloszlatták.

„Az »Universitatea din Cluj« magyar nyelv és irodalom tanszékéről” úgy hallotta, hogy Gyalui Farkast neveznék ki, Csúri Bálintról biztosan tudja, hogy nem pályázik. Kiss Ernő ilyen tervéről nem hallott.⁸ „Azt tudom, hogy a B[uda]pesten történt tapogatózás refus-vel járt, s az itteni közvélemény sem

olyan, hogy aki arra ad valamit, erre pályázhatna. Nekem legalább is még mindenki így nyilatkozott, másként senki” – állapítja meg Buday.

Az *Ellenzék* című napilapnál Reményiknek nincs szerepe, a legbefolyásosabb Szegő Imre, „aki az rt. egyik igazgatója és társtulajdonos, s amellet főmunkatárs”. „A Pásztortűz fizet és nem is rosszul; pontosat nem tudok, mert én tiszteletpéldány fejében írok nekik negyedévenként egy-egy kis dolgot; olyasmit hallottam, hogy oldalanként 25 leut fizet. Ott Reményik fújja a prímét, de Nagy Péter (fordítsd le franciára!) és Makkai Sándor is hangadók nagyon.”

A szeptember 8-i levélben megint az egyetem és tanszékének ügye merül fel. A kolozsvári román egyetem magyar tanszékével kapcsolatban írja: „Erre nézve kellene, helyesebben szeretném tudni, hogy *leszámoltál-e* minden vonatkozásában ezzel a kérdéssel? Avagy csak amolyan homályos derengésféle van benned ebben a dologban? A kérdésnek társadalmi vonatkozásai is vannak, s tulajdonképpen csak ezekkel kell leszámolni. A dolog úgy áll, hogyha ez megtörtént részedről, esetleg alkalmi diskurálgatás rendjén *elejthetek egy-két szót*, amellyel a figyelem arra irányítódna. Megjegyzendő azonban, hogy *minden felelősséget a legtökéletesebben elhárítok*, s azt csak magadnak kell viselned...” Ugyanitt Buday vélekedik arról a román részről felvetett javaslatról, hogy Marosvásárhelyen kellene magyar egyetemet létesíteni. Azt hiszi, „hogy a szócsövek csak addig ajánlgatják Vásárhelyen, amíg látják, hogy ott nem kell, s ők így rizikó nélkül alibit igazolhatnak. Szentül hiszem, hogy mi-helyt ebbe belemennének az illetékesek, azonnal úgy magyaráznák, hogy *bizonyos feltételekkel megengedik ott a magyarok által csinálendő egyetemet*. Természetesen a földreform stb. után aligha tudná a magyarság megcsinálni.”

A tárgykörben írt utolsó, október 24-i levél Kristófnak arra a kérdésére ad választ, hogy Buday hogyan ítéli meg a román egyetem magyar tanszékének a megpályázását. Úgy tűnik, már Buday álláspontja engedékenyebb. „Mert amikor a magyarság azt követeli, hogy az eskü miatt elbocsátott tisztviselőket vissza kell venni, nem veheti senki rossz néven, ha új és tisztességes, semmi-féle politikai vonatkozással nem bíró állásra is aspirálnak magyar emberek. Az egyetemen Orient Gyula kapott valami professzor-féle állást, nemsokára Konrádi Dani lett a Pasteur-intézet osztályigazgatója professzori ranggal. Gyalui már régebben az. [...] Én tehát lépésedet teljesen méltányosnak tartom, abban semmi helytelent nem találok. Ezt bizonyosan tudhattad előző levelemből is. Ez a kérdés elvi és erkölcsi oldala.” Buday információi nem egészen pontosak, ugyanis Orientet és Konrádit is adjunktusi besorolással alkalmazták, Orient utóbb „helyettes előadótanári” (conferențiar suplinitor) rangot kapott. Gyaluit pedig az Egyetemi Könyvtár szakmai igazgatójaként hagyták meg állásában.¹⁰ Érdekes Buday nyilatkozata arról, hogy ő mit tenne a Kristóféhoz hasonló helyzetben: „Amikor Debrecenbe azzal hívtak a Fiók Károly latin tanszékére, hogy mindenki – püspök, főgondnok, tanári kar – engem akar, mert éppen reám van szükségük, és azt mondták, hogy bár nem garantálják feltétlenül az egyetemre kineveztetésemet, de mindent elkövetnek érdekében, mert szükségük van reám – azt feleltem, hogy most Görögországba kell mennem, és el is mentem. Egész bizonyos, hogy nem *okosan* cselekedtem, de akkor úgy ítéltem, hogy *helyesen*, s ennek az utóbbinak ellenkezőjéről ma sem vagyok meggyőződve.”¹¹

Kitelepedés és szegedi intézetalapítás

■ Buday Árpád családjával 1924. augusztus 14-én lépte át a magyar határt, és október 3-án írta beszámolóját útjukról az őket az állomáson búcsúztató Krisztofának. Többszöri várakozással, de elég simán keltek át a határon, ahol már két napja apósa várta őket. Rákospalotán húzódtak meg, majd ő Gyuri fiával leutazott Szegedre, ahol kiváltották és elraktározták ingóságait. A továbbiakban vagy ötször utazott Szegedre, „amíg nagy keservesen Újszegeden kaptam 1 szoba előszobás »lakást« addig, amíg novemberre – állítólag – elkészül a végleges lakásunk”. Az egyetemen „sikerült kiharcolnom egy helyiséget is, melyben rendezkedem; az előadásokat megkezdtem szám szerint 7 (hét, sápte, sieben) hallgatónak, ami tekintettel arra, hogy az összes kari hallgatók száma nem igen több 40-nél, elég szép szám, s – ha nem csalódom – valóságos, tényleges hallgatók”. Lélekben még mindig vágyakozik Kolozsvár után: „Szóval van mit dolgoznom, s bizonyára lesz is. Azonban már sokszor felmerült lelkemben a sóhaj Hírnök, Pásztortűz, Ellenzék, Ujság, Magyar Nép olvasása közben: »Vajha én is Köztetek lehetnék!...« Ámbár nem panaszkodhatom: itt is nagy szeretettel fogadtak, amiben jó része lehet Lajos cikkének a Pásztortűzben¹² és a Magyar Népének, Ellenzéknek. Ezek itt t[udni]i[llik] eléggé olvasottak.” Levelét számos kérdéssel zárja: megkapta-e Kristóf a lakásukat, ki lett az EME szakosztályi elnöke,¹³ nem jöhetne-e a *Cultura* c. folyóiratnak ez az évfolyama tiszteletpéldányként címére.

November közepén örömmel értesül róla, hogy Kristófék beköltözhetnek a Bástya utcai lakásba, ők még várják az új lakásuk felépítését. Az intézeti munkáról írja: „Szerencsés alkalmi vételünk volt éppen a tegnapi: 4 millió koronáért vettünk 3900 d[a]r[a]b ókori, középkori és újkori bronz és részben ezüst érmet. Mondhatom, jó üzletet csináltunk vele: egyszerre tekintélyes anyaghoz jutottunk a semmi helyett. A Földtani Intézettől megkapjuk 1 millióért az összes paleolit dolgainak gipszmásolatát, ami oktatási célokra igen jó lesz. Folyton csináltatom a diapozitíveket úgy, hogy mire a jövő nyáron végleges helyiségünk lesz, már szép anyaggal vonulhatunk be abba. Előadásaim is nagyon lekötnek, mégpedig úgy az egyetemi, mint a publikumnak szólók. Ingyen munkára itt is bő alkalom van és szívesen is veszik. Az Egyetem Barátai Körének (melynek olyan szervezete van, mint az EME-nek, szakosztályokkal) főtitkára lettem.” (1924. nov. 18.) Ez az első levél, amelyhez a feleség, Margó is Kristófnának, Gizinek ír érdeklődő, visszavágyó tartalommal, beszámolva a családtagok helyzetéről, egészségéről is.

A továbbiakban szinte havonta – néha több – levél érkezik Kristófhoz. S még így is néha felmerül a panasz, hogy egyik-másik levélre a válasz elveszett.

Kétségtelenül a levelezés legfontosabb témaköre a szegedi egyetemi élet marad. 1925-ben több tudósítás is szól arról, hogy Görög Ferenc történész, volt szászvárosi kollégiumigazgató magántanári képesítését kérte a kartól. Ők Bartók Györggyel úgy határoztak, hogy „tekintettel a tekintendőkre, rezervált álláspontra” helyezkednek. „Azt mégsem tehetjük, hogy Sz[ádeczky] Lajos korlátlan lelkesedésével agitáljunk mellette. Mikor aztán [Márki] Sándor bácsi bizalmas bírálata kézbe került, ahol dicsérő kommentárok között megállapítható volt, hogy mindössze négy kis munkácskát mellékel, összesen 120 oldal terjedelemben, s azok is 1903–7 közt jelentek meg, azóta semmi, sőt az is benne volt, hogy a *tudományt nem vitte előre* – egyszerre kérdőjelle vált a társaság. A kérdőjel nem az ajánlók, hanem elsősorban felénk irányult. Mi persze köntörfalaztunk, kitérő feleletet adtunk.” (1925. febr. 9.) Február közepén

a tanári kar két pártra szakadt, Szádeczky erőltette a dolgot, Ókorász (Hornyánszky) Gyula viszont „kiadta a jelszót”, hogy leszavazzák. Június 22-én azt írja Buday, hogy „Hellén úr câne-câneşte¹⁴ [!] mégiscsak átment, és várjuk kollokviumra.” Valószínűleg a kollokviumra nem került sor, mert Görög nem szerepel a szegedi magántanárok jegyzékében.

Áprilisban arról ír Buday, milyen harcot folytat intézete jobb felszereléséért. Csak nehezen tudta elérni, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárának témába vágó duplumaiból kapjon egy küldeményt. „Szereztem vagy ötezer darab érmet, vagy ötszáz diapozitívet, vagy százötven kötet könyvet, köztük a német Arch[eológiai] Intézet athéni folyóiratának teljes sorozatát, előállítási árban és részletfizetésre, ami ott [értsd: Kolozsvárt] sincs meg; van néhány ezer fotográfiam, s... no de erről még nem beszélek! Régiségem is van a magam emberségéből vagy 120 darabom, és még lesz, mert remélem, hogy a nyár végén – aratás után – ásathatunk is. Mindezt pedig a magunk emberségéből, minisztériumnál és más hatalmasságoknál való kilincselés nélkül, persze a dorozsmaiak, orosháziak, makóiak és mások megszerzett jóindulatával!” (1925. ápr. 9.) Ugyanitt számol be az egyesületi munkásságáról: „Különben főtitkára vagyok az Egyetem Baráti Egyesületének, ami annyi dolgot ad, mint a Múzeum-egyesületi rendes működéskor. Most választottuk meg egyik alelnöknek Imre Sándort, s nagy terveink vannak. [...] Annyit sikerült kivinnem, hogy 1922-i megalakulása óta az első közgyűlést megtartottuk, és évkönyvet adtunk ki. Van vagy 1200 tagunk és 35 milliós költségvetésünk, tehát lehet komolyan dolgozni.”

Májusban nyugtázza, hogy Erdélyben is elismerik munkásságát, majd így vall: „Mindamellett érzem én nagyon, hogy az igazi helyem ott volna nekem is köztetek, érzem pedig állandóan, s ha nem volna bennem valami igazán predestinációs hit – a lelkiismeret nagyon furdalna. [...] Mondhatnám azt is, hogy éppen lelkiismeretem megnyugtatására igyekszem dolgozni, de még igazabb az, amit Te úgy fejeztél ki: »Élünk és dolgozunk, ami körülbelül egyet jelent.«” Ugyanebben a levélben utal arra, hogy az egyetem megkapja a vasúti leszámoló palotát, s abban intézete is 7-9 helyiségre számít. A szegedi egyetem felszámolásáról kerengő híreknek nincs alapjuk (1925. máj. 12.). A következő, júniusi levél is megerősíti, hogy az egyetem marad. Itt ad összefoglalást első tanévről:

„Az egyetemen első évemet szerencsésen elvégeztem. Az első félévben volt 17-18, a másodikban 15-15-7 hallgatóm kollégiumonként; szorgalmasok voltak és kollokvált is egy részük. Sőt egy doktorátus is volt melléktárgyként. Mivel nem kötelező tárgy és összes kari hallgatóink száma 50-54 volt, elég szép szám. Intézetem megalapozása is szépen megindult. Szereztem pénzzel és ajándékba vagy 300 d[a]r[a]b régiséget, annál több diapozitívet, vagy 300 d[a]r[a]b könyvet-füzetet, nem egy igazán értékes munkát. A tél folyamán a vidéken rendezett előadások jövedelméből kiadtunk egy hatíves, bő illusztrációs folyóiratot,¹⁵ mellyel kiadós cserét szeretnénk indítani. A nívó bizony még sokat hagy fenn kívánnivalót, de mostanában *nem születnek óriások*, kivált nem Szegeden és a mi szakmánkban: *nevelődniök kell!* Mindenesetre ez az egyetlen magyar szakfolyóirat, mely minden külső támogatás nélkül, egyedül két ember becsületéből jelenik meg, t[udni]i[llik] két szegény emberéből. Az ottani múzeumban megnézheted. [...] Az embereim most ásatnak, én időnként meglátogatom őket ellenőrizni a munkájukat és utasításokat adni. Az adjunktusom és a gyakornokom van künn. Fájdalom, valami fényes eredményt nem találunk, de ami van, azt becsületesen csinálják: ez a két ember már a régi kolozsvári archeológiai iskola rabja testestől-lelkestől, bottal sem tudnád elverni őket az intézettől.”¹⁶

Ugyancsak ez a levél tudatja a nagy megtiszteltetést, hogy Budayt a Német Birodalmi Archeológiai Intézet levelező tagjául választották. Erről aztán Kristóf is hírt ad az *Ellenzékben*. A gratulációkra kijelenti, hogy hálásan fogadja a kitüntetést, de ha elmarad, az sem baj. „Mert egyfelől teljesen meg vagyok elégedve a ludasi 12-es őrháztól a szegedi egyetem tanszékeig és a Méltóságos uraságig megtett úttal – már legalábbis ami a titulust illeti –, és én ennél többet ebben a tekintetben nem is kívánok már magamnak; másfelől én nem azért dolgozom, hogy »sikereim« legyenek, hanem azért, mert nem tudnék meglenni anélkül.” (1925. júl. 11.) Ebben és az előző levélben szó esik még olyan kari eseményekről, mint Zolnai Béla kinevezése a francia tanszékre, Hornyánszky Gyula távozása a pesti egyetemre, helyettesítésével a kar Budayt bízta meg. Márki Sándor utódlása is nagy gondot okoz: Horváth Jenő, Gombos F. Albin, Madzsar Imre, „valami Elemér” (Májusz) és egy piarista páter (Balanyi György) jön számításba. Végül Főgel József kapja meg a közép- és újkori egyetemes történelem tanszéket.

A levelezés külön vonulatát képezi a könyvek sorsa. Kristóf ekkoriban megjelent köteteiről írt bírálatokat oldalszámmra másol le Buday (géppel vagy kézzel) olyan folyóiratokból, amelyek nem jutnak el Erdélybe. Kristóf példája nyomán neki is az az ötlete támad, hogy az 1919 óta megjelent írásaiból egy kötetet állítson össze (1925. máj. 12.). A könyvhöz Kristótot vagy Kelemen Lajost kérné fel előszó írására, januárra küldené a szöveget (1925. nov. 6.). Kötete célja: „Az én szempontomból egy nagy jelentősége volna amellelt, hogy emlék volna: dokumentuma annak, hogy amikor egészen elfogadhatóan indokolhattam volna, ha semmit nem csinállok, mégis találtam olyan teret, ahol használhattam a fajtámnak; ha tehát ez a fajta annak idején a jó cipóval s konvikussal lehetővé tette, hogy ember legyenek, nincs oka keseregnie felette.” (1925. nov. 18.) A kötet kézírata még decemberben eljut Kristófhhoz, 22 ívre van tervezve. Egy 19 fős névjegyzéket mellékel Buday, kiknek lehetne gyűjtőívet küldeni (1925. dec. 20.). Januárban kiegészíti a jegyzéket, s rámutat, hogy a kötetbe csak a napilapokban megjelent írásaiból válogatott, ezért is adná a *Tiszavirágok* címet, s kérdi, nem volna-e helyesebb a *Kisebbségi sorson* cím. Megindítják a gyűjtést, márciusban Szegeden már 170-en fizettek elő, ha Erdélyben is sikerül ennyi előfizetőt toborozni, a Minerva vállalja a kiadást (1926. márc. 7.). A következő lap szomorúan tudósít a kötet sorsáról: „Köszönöm szépen híradásodat a *Tiszavirágokról*. Nomen est omen! Tehát nem jelenik meg! Biztosítalak, hogy legkevésbé sincs okod magadnak szemrehányást tenni. Te is, én is megtettük, amit lehetett, a többről nem tehetünk” (1926. márc. 19.). Kristóf nyomasson 100 lapot a Minerva nevében, mely tudassa az előfizetőkkel a sikertelenséget, s küldjék vissza a pénzt. Kristóf elküldi az Előszó szövegét, melynek különösen így hangzó zárómondatát köszöni Buday: „Meg vagyok ugyanis győződve – nem idestova négy évtizedes barátságunk alapján – hanem tárgyilag is arról, hogy e cikkek és tanulmányok nemcsak emlékjelek, hanem hasznos tanulságokat nyújtanak ma is elsősorban a romániai, de általában az egész magyarság számára” (1926. márc. 27.).

A Szegedről írt levelekben az új, négyszobás lakás 1925 január–februári elfoglalásától kezdve állandóak a családra, főleg a két nagyobbik fiú tanulmányaira, egészségi állapotára vonatkozó utalások. 1925 májusában arról értesülünk, hogy bár Purjesz Béla dr. kezeli, Kálmánnak abba kellett hagynia az iskolát. Gyuri karácsonyig járt iskolába, a különbözőzeti vizsgákat letette, de januártól fájdalmas gyomorfekélye miatt sokat mulasztott, most nem állhat osztályvizsgára. Talán szeptemberben sikerül ezt letennie Kiskunhalason, mert inkább oda

viszi, mint a szegedi piaristákhoz. (Kiskunhalason nagy hagyományú református gimnázium működött.) „Gyuri még mindig művész akar lenni; nekünk emiatt fokozódik az aggodalmunk, hiszen szegény országban az igazán művész sorsa – koldusbot.” (1925. máj. 12.) Év végén arról olvashatunk, hogy „Gyuri urat nagyon érdeklik jogi tanulmányai, aminek mi örvendünk. Kálmánka miatt azonban állandó gondunk van: [...] fájdalom látni, mit kell szenvednie, s amiatt nem produkálnia” (1925. nov. 18.). Gyuri decemberben nagy örömet okoz szüleinek: „Nálunk ebben a pillanatban nagy családi öröm van. Gyuri fiunkból u[gyan]i[s] ebben a félórában jött ki az a varrótű, melyet [...] véletlenül lenyelt. Hét napig izgulva várták „napfényre kerülését”. Így azonban az érettségi elmaradt (amiből következik, hogy csak rendkívüli joghallgató lehetett a fiatalember). Az utolsó levélben az édesapa büszkén tudósít Kálmán fia kitűnően letett egyetemi alapvizsgájáról. Gyuri az utolsó vizsgát teszi le, „azután dől el, hogy hová megy” (1929. jún. 4.). Budayné kilenc évvel később, férje és Kálmán fia halála után írt levelében említi, hogy „Gyuri fiam Londonban van, talán olvasott róla” (1938. szept. 28.). A család életéhez tartozik, hogy 1926-ban Előpatakon, 1929-ben Málnáson szerettek volna nyaralni, de mivel többfelől azt hallják, hogy „nem bátorságos lemenni”, ezért elmarad az erdélyi út, 1926-ban Balatonbogláron, 1929-ben Ausztriában nyaralnak.

Buday halálakor írta Kristóf György: „A puritánul becsületos, szolgálatra mindig kedvesen hajlékony, de az elvekben, erkölcsösségben rendületlenül szilárd jellemű tudós és közéleti férfiúnak már csupán körünkől és Szegedre történő távozását is veszteségként emlegettük sokan a közelben és távolban élő romániai magyarok. Korai örökkévalóságba távozása pedig, a végleges és teljes veszteség, az egyetemes magyar szellemi életnek fájdalma és gyászsa.”¹⁷ Buday Árpád levélbeli vallomásai is aláhúzzák e megállapításokat.

■ JEGYZETEK

1. Buday Árpád kolozsvári éveit. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár, 2003. 486–509; *Buday György családi háttere*. In: *Buday György és Kolozsvár*. Kvár, 2006. 39–50; *Buday Árpád szülőföldjének szerepe munkásságában*. Szabadság 2017. máj. 24.
2. *Akik távollétükben sem tudtak elszakadni Erdélytől*. Korunk XXVIII. évf. (2017) 8. sz. 115–119.
3. A Kristóf-levéltári hagyaték történetéről lásd Gaal György: *Kristóf György irodalmi levelezése*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XLVII. évf. (2003) 125–140, XLVIII. évf. (2004) 117–126. A levelezés jelenlegi lelőhelye: Románia Nemzeti Levéltára Kolozs Megyei Igazgatósága. Fond personal „Kristóf György”. IV. Corespondența personală, 82. dosszié.
4. Kristóf György: *Emléksorok Buday Árpád halálára...* Keleti Újság 1937. ápr. 11. Kötetben: Uő.: *Magyar irodalom a Királyhágón innen és túl*. Kvár, [2015] 286–288.
5. Póstára és tanítványaira vonatkozóan bő tájékoztatást nyújt Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*. Kvár, 2014.
6. A tanintézet 1923 augusztusában elveszti nyilvánossági jogát, úgyhogy az egyház 1925-ben kénytelen bezárni azt, épületét lefoglalják a román tannyelvű Aurel Vlaicu Líceum részére.
7. Híres kolozsvári kávéház a Főtér keleti során.
8. Végül Kristóf György, Borbély István és Kovács S. János pályázott. Csak az első kettőt fogadták szóbelire. Vö. Gaal György: *Kristóf György, a tanár*. In: Kristóf György: *Magyar irodalom a Királyhágón innen és túl*. I. h. 5–43.
9. Grandpierre Emil (1874–1938) írói álneve a Nagy Péter.
10. Vö. Anuarul Universității din Cluj pe anul școlar 1921–22. Cluj, 1923. 207, 209.
11. Fiók Károly, a debreceni Református Kollégium tanára 1914-ben ment nyugdíjba.
12. Kelemen Lajos: *Buday Árpád*. Páztortűz IV évf. (1924) 117–118. Kötetben: Uő.: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. II. Kvár, [2009]. 411–412.
13. Az EME Bölcsészeti szakosztályának 1922. okt. 11-től 1924. júl. 7-i lemondásáig volt Buday az elnöke, utódául 1925. május 19-én Kristóf Györgyöt választották.
14. Románul: căine-căinește = kutyamódra (szó szerint), értsd: ügyvel-bajjal, nehézkesen
15. Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archeológiai Intézetéből. Szerkeszti: Buday Árpád. I. évf. 1925. (Évente két számot adtak ki, rendszerint összevonva.)
16. Az intézetben Banner János volt az adjunktus (Buday tanszékének későbbi örököse), Bálint Alajos pedig gyakornokként dolgozott.
17. Kristóf György: *Emléksorok Buday Árpád halálára...* I. h.